

بررسی مفهوم جمعیت در بیانات مقام معظم رهبری^۱

محسن احمدی^۲

چکیده

هدف این مقاله تبیین نظرات و بیانات مقام معظم رهبری درباره ابعاد مختلف جمعیت با توجه به بازه زمانی ۲۲ ساله بین سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۰ می باشد. روش این مقاله روش تحلیل محتوای کیفی است. راهبرد پژوهش مطالعه موردی و تکنیک آن تحلیل مفهوم جمعیت از طریق تجزیه و تحلیل کلمه و معنا است. مراحل و روش انجام کار بر اساس ایده برن و گرو (۱۹۹۹) است. بر اساس این روش در ابتدا برای کل بداده‌های بدست آمده از بیانات کدگذاری اولیه درباره مفهوم جمعیت صورت گرفت. تعداد این کدها ۱۲۸ مورد می باشد. در ادامه، کدهای اولیه با در نظر داشتن اصول حاکم بر تحلیل محتوای کیفی، با سطح انتزاع بیشتری مفهوم سازی شدند. حاصل ۲۷ سنخ مفهومی از مجموع ۱۲۸ کد اولیه شد. در مرحله بعدی از ۲۷ سنخ مفهومی حاصل شده، ۹ مقوله و یا طبقه کلی مرتبط با جمعیت استخراج و بر اساس این مقوله بندی با روش توصیفی- تحلیلی فرایند تبیین آغاز و به انجام رسید.

واژگان کلیدی

جمعیت، تحلیل محتوای کیفی، سنخ مفهومی، مطالعه موردی

۱- این مقاله بر گرفته از پژوهشی است که در کمیسیون مشترک دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام انجام گرفته است.

۲- کارشناس ارشد علوم اجتماعی از دانشگاه تهران.

مقدمه و طرح مسئله

انقلاب اسلامی ایران در دهه های پایانی قرن بیستم با شعار معنوی گرایانه و فرهنگی استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی در قرنی به وقوع پیوست که از آن به عصر پایان ایدئولوژی، پایان تاریخ و قرنی سکولار تعبیر می شد. وقوع انقلاب اسلامی که یکی از بزرگترین پدیده های تاریخ در قرن بیستم بوده و در زمره مهم ترین جنبش های سیاسی - اجتماعی به شمار می آید، تعاریف موجود و نیز نظریه های انقلاب را به چالش کشید و ضرورت ارائه تعریف جدیدی از انقلاب را پدید آورد (مشیرزاده، ۱۳۷۴: ۸۵). از سوی دیگر "این انقلاب به چند قرن خمودی و انحطاط تمدن اسلامی خاتمه داد و موجب بروز نوعی بیداری و احیای اسلامی بر پایه بازگشت به ایدئولوژی و مکتب اسلام شد و بازار همه ایسم ها - اعم از ناسیونالیسم، لیبرالیسم، سوسیالیسم و را کساد و به جای آن نوعی شیفتگی و بازگشت به افکار و اندیشه های اسلامی به ویژه در نسل جوان، به وجود آورد (رایت، ۱۳۷۲: ۱۷۴).

دامنه گسترش ابعاد انقلاب اسلامی ایران به گونه ای بود که منجر به تاثیر بر جنبش های جهان اسلام، ساختار روابط بین الملل، دولت ها و ملت های گوناگون شد و یا به عبارت بهتر منجر به تاثیر بر حوزه خلیج فارس، شامات، شمال آفریقا، شبه قاره هند و ... شد (محمدی، ۱۳۸۵ و امرایی، ۱۳۸۳). علاوه بر اینها در سطوح نظری نیز اغلب اندیشمندان و متفکران علوم اجتماعی مغرب زمین را وادار به شگفتی و اظهار نظر نمود (خرمشاد، ۱۳۸۵) به گونه ای که از آن به عنوان "روح جهان بی روح" (فوکو، ۱۳۸۹) و "انقلابی که جهان را لرزاند" (کدی، ۱۹۸۳) نام برده اند و در ادامه این نکته را نیز باید اضافه نمود که انقلاب اسلامی در ادامه تاثیرات خود به گونه ای بود که هسته سخت نظریات انقلاب را دگرگون کرده و منجر به ظهور نسل چهارم تئوری های انقلاب تحت عنوان رویکردهای فرهنگی شد (خرمشاد، ۱۳۸۳ و شجاعیان، ۱۳۸۲).

بدون شک به ثمر رسیدن انقلاب اسلامی ایران بدون افکار و شخصیت والای امام خمینی میسر نبود و ایشان بود که با رد تئوریهای سکولاریسم و اندیشه های غربی، به تئوریزه کردن اندیشه ای تشیع در قالب اسلام و پیوند دین و سیاست، بنیادهای سلطنت شاهنشاهی را برچید و انقلابی اسلامی و معنوی را بنیانگذاری نمود. استواری، ماندگاری و ارتقای ظرفیت و موقعیت این ساختار نوین مرهون تدابیر مقام معظم رهبر انقلاب در دو دهه پرتلاطم اخیر است. از این رو رهنمودها و بیانات معظم له چه از نظر جایگاه رهبری در قانون اساسی و نقش رهبری در تنظیم و تدوین و ابلاغ سیاست های کلی نظام اسلامی و چه از حیث مدیریت عالی کشور، شایسته توجه برنامه ریزان و طراحان برنامه های کلان کشور و پژوهشگران عرصه مسایل عمومی است. موضوع جمعیت نیز از مسایل راهبردی کشور است که هر گونه سیاست

و برنامه‌ریزی در مورد آن آثار و پیامدهای متعددی دارد. به دلیل همین اهمیت و مباحث مطرح شده از این موضوع، این بررسی به تبیین ابعاد مختلف جمعیت در کلام و بیانات مقام رهبری از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۳۹۰ می‌پردازد تا ضمن دستیابی به نظر مقام رهبری درباره جمعیت، به تحلیل ابعاد مختلف این مفهوم در بیانات معظم‌له در طول این ۲۲ سال و از جمله اهداف ذیل دست یابد؛

۱. دست یافتن به تبیینی از ابعاد مختلف مفهوم جمعیت در بیانات مقام رهبری از طریق بررسی بیانات و سخنان معظم‌له درباره جمعیت با توسل به روش علمی تحلیل محتوای کیفی و مشخص کردن مولفه‌های مفهومی جمعیت در بیانات و سپس در ارتباط قرار دادن این مولفه‌ها مفهومی به منظور رسیدن به نظر مقام رهبری با توجه به جوانب مختلف بیانات ایشان،
۲. دست یافتن به دورنمایی از نظر مقام رهبری درباره جمعیت به گونه‌ای که قابل کاربرد برای سیاست‌گذاری در سطوح مختلف نظام جمهوری اسلامی ایران باشد،
۳. بدست دادن مفاهیم و سپس مقولات و طبقات تحلیلی از بیانات مقام رهبری درباره جمعیت با توجه به جریان کدگذاری اولیه،
۴. مشخص و تعیین نمودن طبقات و مقوله‌های تحلیلی با توجه به بیانات مقام رهبری درباره جمعیت و تجزیه و تحلیل این مقوله‌ها در راستای فرایند طرح تحقیق کیفی.

پیشینه موضوع

با مطالعه اولیه‌ای که در منابع و کارهای تحقیقاتی گوناگون صورت گرفته مشخص شد که درباره مسائلی مانند عدالت، هنر، نهضت نرم‌افزاری، کتاب و کتابخوانی، امریکا، نوآوری و در سخنان مقام رهبری تحقیقاتی انجام گرفته است، اما در باره ابعاد مختلف مفهوم جمعیت هیچ گونه طرح و یا مقاله‌ای که نظرات مقام رهبری را بصورت مستدل و مبتنی بر روش‌شناسی‌های علمی مورد بررسی قرار داده باشد، مشاهده نشد.

چهار چوب مفهومی و نظری

در این بررسی لزوماً از مبانی نظری خاصی پیروی نمی‌شود زیرا اصول روش تحقیق کیفی و بخصوص تحلیل محتوای کیفی استقرائی، در سطح کدگذاری اولیه مبتنی بر استدلال استقرائی و در سطح انتزاع بخصوص در مفهوم‌سازی و ایجاد مقولات و طبقات، مبتنی بر استدلال قیاسی است. به همین دلیل در این بررسی به جای طرح فرضیات، سئوالات و اهداف طرح راهنمای پژوهش است. از سوی دیگر تحلیل محتوای کیفی خود به خوبی مانند روش

تئوری زمینه‌ای^۳ حمایت‌کننده و پشتیبان نظری مبانی روشی خود را فراهم می‌کند و در این جا نیز این مهم از خلال روش تحلیل محتوای کیفی مبتنی بر روند رفت و برگشتی بین استدلال استقرائی و استدلال قیاسی به اقصای نظری در سطح مقولات و طبقات حاصل خواهد شد. در ادامه با توجه به اینکه مفهوم جمعیت در بطن خود لاجرم دارای بار معنایی جمعیت‌شناسانه می‌باشد، به تعریف این مفهوم می‌پردازیم.

واژه Population در لغت به معنی تمام افرادی است که در یک ناحیه جغرافیایی اعم از شهر یا روستا زندگی می‌کنند. در جمعیت‌شناسی، تمام یا بخشی از ساکنان یک ناحیه را "جمعیت" می‌گویند (تقوی، ۱۳۸۸: ۳). در اصطلاح به کلیه کسانی که به‌طور مستمر در یک واحد جغرافیایی (کشور، استان، شهرستان، شهر یا روستا) به‌صورت خانوار و خانواده زندگی می‌کنند، جمعیت گفته می‌شود. بدین ترتیب، جمعیت‌های ویژه‌ای که برای منظوری خاص، در زمانی مشخص و مکانی معین دور هم گرد آیند (غوغا، ازدحام و ...) لزوماً در جمعی‌شناسی مورد نظر نیستند. بطور کلی جمعیت از دو جنبه مورد توجه قرار می‌گیرد:

- ۱) اجتماعی - اقتصادی؛ به‌عنوان مجموعه اعضای جامعه با روابط اجتماعی و اقتصادی معین،
- ۲) زیستی و طبیعی؛ به‌مثابه مجموعه افراد زیستی (همان).

روش‌شناسی^۴ تحقیق

با توجه اینکه روش‌شناسی با تسخیر معرفت سر و کار دارد، در روش‌شناسی به روش‌های مناسب هر پژوهش بر اساس موضوع تحقیق و فضای مفهومی مسئله اشاره می‌گردد که در همین راستا ما در این بررسی در ادامه با توجه به هدف و سئوالات اساسی، بطور مجمل به استراتژی، تکنیک و یا روش و مراحل طرح اشاره می‌نماییم.

تحقیق کیفی

این نوع تحقیق هر چند دارای قدمت طولانی در تاریخ می‌باشد (کوثری، ۱۳۸۷: ۱۵۹ و حاج باقری و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۵) اما در اوایل دهه ۷۰ به بعد "به دلیل انتقادهای نظری از اثبات‌گرایی"^۵ (که گرایش به شیوه‌های آماری و کمی دارد) اکنون روش‌های کیفی، جایگاهی کانونی در آموزش و تحقیقات اجتماعی به دست آورده‌اند (سیلورمن، ۱۳۷۹: ۱). تحقیق کیفی "مجموعه فعالیت‌هایی است (چون مشاهده، مصاحبه و شرکت‌گسترده در فعالیت‌های پژوهشی) است که هر کدام به نحوی محقق را در کسب اطلاعات دست

^۳ -Grounded theory

^۴ -methodology

^۵ -positivism

اول درباره موضوع مورد تحقیق یاری می دهند. بدین ترتیب از اطلاعات جمع آوری شده، توصیف های تحلیلی، ادراکی و طبقه بندی شده، حاصل می شود^۶ (دلور، ۱۳۸۵: ۲۵) و مبانی فلسفی تحقیق کیفی نیز مبتنی بر انسان گرایی^۷ و طبیعت گرایی^۸ است و منظور از مبانی انسان گرایانه، توجه به نقش و اهمیت انسان در تحقیق های کیفی است (رفیعی و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۳۳) در این طرح از آنجا که ما در پی فهم و ارائه مقوله بندی و طبقه بندی منسجم از بیانات مقام رهبری درباره مفهوم جمعیت هستیم، روش تحقیق کیفی را برگزیده ایم.

طراحی تحقیق کیفی

این طراحی شامل موارد متعددی می گردد که در زیر بطور مجمل به آنها اشاره می شود.

۱- استراتژی طرح

از مشخصه های روش های کیفی داشتن استراتژی های مختلف می باشد، که انتخاب این استراتژی ها با توجه به هدف تحقیق متفاوت می باشد و در این طرح، استراتژی ما با توجه به مسئله و هدف تحقیق، مطالعه موردی^۸ می باشد و از دلایل عمده انتخاب مطالعه موردی، می توان به حساسیت موضوع مورد مطالعه، فهم همه جانبه موضوع، تمرکز بر پدیده مورد مطالعه و عدم دستکاری داده ها توسط محقق اشاره نمود. مطالعه موردی " روشی است که از منابع اطلاعاتی هر چه بیشتر برای بررسی نظامند افراد، گروه ها، سازمان ها یا رویدادها استفاده می کند. مطالعه موردی هنگامی انجام می شود که پژوهشگر نیازمند فهم یا تبیین یک پدیده است (ویمر و دومینک، ۸۴، ۱۳۸۴).

۲- تکنیک و یا روش تحقیق

در این بررسی روش انتخاب شده ای که در راستای استراتژی طرح باشد، روش تحلیل محتوای کیفی^۹ است و این روش به معنای مجموعه ای از تکنیک های است که برای تحلیل سیستماتیک متن به کار می رود و در واقع روش تحلیل محتوای کیفی " روش تحقیقی است که برای تفسیر ذهنیت های داده ها موجود در متن، از فرایند طبقه بندی سیستماتیک از کدگذاری و شناسایی مضامین و الگوها استفاده می کند" (هسی و شانون، ۲۰۰۵: ۱۲۷۸). عمده دلیل انتخاب این روش علاوه بر غیرواکنشی و غیر مداخله ای بودن تحلیل محتوا، این است که "تحلیل محتوای کیفی می کوشد ضمن حفظ مزایای تحلیل محتوای کمی به زمینه یا بافت ارتباط نیز توجه کند و از آن نیز اطلاعاتی بدست آورد" (کوثری، ۱۳۸۷: ۱۹۷).

۶ -humanism

۷ -naturalism

۸ -case study

۹ -Qualitative content analysis

۳- واحد تجزیه و تحلیل^{۱۰}

یکی از مهم ترین بخش های تحلیل محتوا، واحد تجزیه و تحلیل می باشد که بنا به هدف تحقیق، این واحد متغیر می باشد و در این تحقیق واحد تجزیه و تحلیل یک موردی نمی باشد، بلکه بنا بر هدف تحقیق، واحد تجزیه و تحلیل دو واحد کلمه و معنا می باشد. "کلمه" معمولاً کوچکترین واحد ثبت است. به کار بستن این واحد، فهرستی از فراوانی های کلمات را بدست خواهد داد (صدیق، ۱۳۷۵: ۱۰۲). در این تحقیق واحد تحلیل کلمه جمعیت می باشد.

"معنا" نیز وقتی به عنوان واحد تجزیه و تحلیل بکار گرفته می شود که محقق علاوه بر اینکه در پی تعداد و نوع کلمات است، در جستجوی مطالعه چگونگی تحت تاثیر قرار گرفتن کلمات نیز هست. به بیان دیگر، علاوه بر آنکه حضور یک کلمه خاص در یک جمله در نظر گرفته می شود، معنای خاص کلمه در آن جمله نیز منظور خواهد شد (صدیق به نقل از سندرزوینی، ۱۳۷۵: ۱۰۳). در این تحقیق نیز علاوه بر توجه به بیاناتی از مقام رهبری که مفهوم جمعیت در آنها وجود دارد با توجه به اینکه واحد معنا نیز به عنوان یکی از واحدهای تجزیه و تحلیل تحقیق در نظر گرفته شده، معانی خاص جمعیت نیز مد نظر می باشد.

۴- کدگذاری داده ها^{۱۱}، بدست دادن مفاهیم و مقوله ها (طبقات) طرح

هسته اصلی تحلیل محتوا، ایجاد طبقات و مقولات است که در این میان پس از کدگذاری اولیه داده ها، محقق اقدام به تدوین مفاهیم مورد نظر مبتنی بر این کدگذاری می کند و سپس از دل مفاهیم بدست آمده از کدگذاری ها، مقولات و طبقات که داری سطح انتزاع گسترده تری نسبت به مفاهیم و کدگذاری های اولیه می باشد، بدست می آیند. در این تحقیق با توجه به اینکه تکنیک و روش ما تحلیل محتوای کیفی است و مسیر پژوهشی ما مبتنی بر سه مرحله کدگذاری اولیه، ایجاد مفاهیم و بدست دادن مقولات و طبقات می باشد، بدین منظور برای کدگذاری اولیه داده ها از استدلال استقرائی^{۱۲} استفاده می کنیم. هرچند در تحلیل کلی و به منظور رسیدن به شماتیک تحلیلی از نظر مقام رهبری درباره جمعیت، این تحقیق مبتنی بر فرایند رفت و برگشتی بین سه مرحله کدگذاری داده ها، ایجاد مفاهیم و بدست دادن مقولات و طبقات می باشد و در واقع از استدلال استقرائی و استدلال قیاسی^{۱۳} بصورت ترکیبی استفاده می کند.

۱۰-unite of analysis

۱۱-categories and coding schem

۱۲-Inductive reasoning

۱۳-Deductive reasoning

ارزیابی داده های کیفی

با توجه به اینکه روش های کمی و کیفی دارای مفروضه های هستی شناسی، معرفت شناسی و روش شناسی متفاوتی می باشند. پژوهشگران کیفی ضمن نقد دو مفهوم اعتبار^{۱۴} و پایایی^{۱۵} در تحقیقات کمی و آماری بدنبال دست یافتن به مفاهیم مشابهی برای ارزیابی داده ها و نتایج تحقیقاتشان می باشند (صدوقی، ۱۳۸۷). این تحقیق برای ارزیابی صحت و اطمینان داده های کیفی خود، معیارهای لینکن و گوبا (۱۹۸۵) و استراپرت و کارپنر (۱۹۹۹) را برگزیده است که آن معیارها شامل موارد زیر هستند:

الف- قابل قبول بودن^{۱۶}،

ب- انتقال پذیری^{۱۷}،

ج- قابلیت اطمینان^{۱۸}،

د- تایید پذیری^{۱۹}.

تحلیل داده ها؛ کدگذاری و مفاهیم بدست آمده

دو بخش مهم در تجزیه و تحلیل داده های کیفی، یکی جمع آوری داده های مناسب و کافی و دیگری تحلیل خلاقانه داده ها است (حاج باقری و دیگران، ۱۳۸۹: ۵۴) و تحلیل داده ها در تحقیق کیفی در واقع با جمع آوری داده ها شروع می شود (همان). برن و گرو (۱۹۹۹) معتقدند که تحلیل داده های کیفی طی سه مرحله انجام می گیرد. مرحله توصیف، مرحله تحلیل و مرحله تفسیر. به اعتقاد آنها مرحله توصیف دارای اهمیت اساسی بوده و محقق باید زمان هر چه بیشتری را به آن اختصاص دهد. در این بررسی با در نظر گرفتن ایده سه مرحله ای تحلیل داده های کیفی برن و گرو، در ابتدا کل بیانات مرتبط با جمعیت در بیانات مقام رهبری را استخراج نموده و سپس در بخش های بعدی به کدگذاری، ساختن مفاهیم و بدست آوردن مقولات و طبقات مرتبط می پردازد.

در این بررسی کل بیانات مقام رهبری مرتبط با مفهوم جمعیت از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۳۹۰ را استخراج شد. در ادامه با در نظر گرفتن استدلال استقرایی ابتدا کل داده های بدست آمده درباره مفهوم جمعیت که تعداد آنها ۱۲۸ مورد می باشد، با تاکید عمده بر بافت متن ارائه شده، مورد کدگذاری اولیه قرار گرفته و پس از کدگذاری اولیه، با در نظر داشتن

۱۴-reliability

۱۵-validity

۱۶-credibility

۱۷-transferability

۱۸-dependability

۱۹-conformability

اصول حاکم بر تحلیل محتوای کیفی، این کدگذاری‌های اولیه بسته به موضوع مشترک و قدر مشترکی که در باب موضوع معینی داشتند، با سطح انتزاع بیشتری مفهوم سازی شدند. در مجموع ۲۷ سنخ مفهومی از ۱۲۸ داده مورد بررسی، حاصل گشت. به منظور جلوگیری از اطناب مقاله و با توجه به تعداد زیاد بیانات مقام رهبری درباره جمعیت، در ابتدا از ۱۲۸ مورد بیانات مقام رهبری، چند مورد به همراه کدگذاری‌های انجام شده بر روی بیانات ایشان ذکر می‌گردد و سپس مفاهیم بدست آمده از کل بیانات ایشان، در قالب جدول مفاهیم ارائه خواهد شد.

بیانات مقام معظم رهبری در ارتباط با جمعیت

منزلت زن

نگاه درست و مبتنی بر منطق به زنان که نیمی از جمعیت بشر را تشکیل می‌دهند آن هم نیمی که اگر نگاه کاوشگر انسان بخواهد نقش آن را با نقش‌های دیگر مقایسه کند خواهد دید که نقش این نیم حساس‌ترین، ظریف‌ترین، ماندگارترین و مؤثرترین نقش‌ها در حرکت تاریخ انسان و در سیر بشریت به سوی کمال است. خدا زن را این‌گونه آفریده (بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار مداحان و شاعران اهل بیت در تاریخ ۱۳۸۴/۰۵/۰۵)

تراکم جمعیت مسلمانان در منطقه سوق الجیشی جهان

هر ملتی که مردم آن در دل خود دارای انگیزه‌ی نشاط آور و پرتحرکی باشند آن ملت زنده و جوانند و ملت ما به توفیق الهی و به برکت انقلاب اسلامی از این موهبت برخوردار است. علاوه بر این اکثر جمعیت کشور و در خود ابرکوه اکثر جمعیت ابرکوه طبق آمارها جوان هستند. یک شهر جوان و یک جامعه‌ی جوان و یک کشور جوان می‌تواند به آینده امیدوار باشد. همت جوانی آینده را خواهد ساخت نیروی جوانی جامعه را به پیش خواهد برد (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار عمومی مردم ابرکوه در تاریخ ۱۳۸۶/۱۰/۱۵)

ضرورت اتحاد بین مسلمین با توجه به بعد جمعیتی و سایر ابعاد و خروج از عقب ماندگی

منطقه‌ای که بیشترین جمعیت مسلمان در آن متراکم است از نظر استراتژیکی، سوق الجیشی، اقلیمی و آب و هوایی نقطه حساس جهان محسوب می‌شود. اگر مسلمانان با یکدیگر دشمنی و جنگ نکنند و دوست را از دشمن باز شناسند وضع زندگی آنها که عموماً در ضعف، عقب افتادگی، فقر، وابستگی و اسارت به سر می‌برند تغییر خواهد کرد (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت هفته وحدت در تاریخ ۱۳۶۸/۰۷/۱۹).

در صورت دو برابر شدن جمعیت، کشور می تواند به خوبی نیازهای خود را اداره کند

اگر ما دو برابر امروز نیز جمعیت داشته باشیم می توانیم بدون کمترین نیازی به دیگران خود را اداره کنیم و یکی از اهداف تحمیل جنگ هشت ساله بر کشور ما این بود که در راه پرداختن به احیاء زمینه های عمران کشور تاخیر بیافتد (دیدار و بیعت جمع کشیری از اقشار مختلف مردم کشور با معظم له در تاریخ ۱۳۶۸/۰۴/۱۸).

رابطه جمعیت، دفاع و سرمایه انسانی و معنوی

البته بنده همین جا عرض بکنم؛ من معتقدم که کشور ما با امکاناتی که داریم، می تواند صد و پنجاه میلیون نفر جمعیت داشته باشد. من معتقد به کثرت جمعیتیم. هر اقدام و تدبیری که می خواهد برای متوقف کردن رشد جمعیت انجام بگیرد، بعد از صد و پنجاه میلیون انجام بگیرد (بیانات در دیدار مسئولان نظام جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۱۳۹۰/۰۵/۱۶).

عامل جمعیت فی نفسه ارزشمند و خطیر است

جواب این است که چرا ما می توانیم دفاع کنیم. ما ابزارهای زیادی را برای دفاع از حق و موجودیت خود در اختیار داریم. ما جمعیت بزرگی هستیم ما ثروت عظیمی داریم ما انسان های برجسته و سرمایه های معنوی می داریم که به مردم ما قدرت ایستادگی در مقابل زورگویان را می دهد. ما فرهنگ و تمدن با سابقه می داریم که در دنیا کم نظیر است. ما خیلی امکانات داریم. بنابراین بالقوه می توانیم دفاع کنیم اما چرا دفاع نمی کنیم (بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار کارگزاران نظام و میهمانان شرکت کننده در اجلاس وحدت در تاریخ ۱۳۸۳/۰۲/۱۸).

تدوین درست قوانین به مثابه نرم افزار حرکت عظیم جمعیت ۷۰ میلیونی ایران

این قانونی که شما دارید تنظیم می کنید در واقع نرم افزار حرکت عظیم این کشور است. یک کشور، یک ملت، هفتاد میلیون جمعیت که فی نفسه یک چیز بسیار خطیر و بسیار عظیمی است. در هر کجای دنیا که باشد با هر جور مردمی که باشد مسئولیت سنگینی است. لیکن در شرایط ما مساله از اینها بالاتر است. مساله این است که همین کشور شما، این انقلاب شما، این نظام جمهوری شما، راه نویی را در برابر پای بشر امروز گشوده است. اینها تعارف نیست اینها عمق و متن تفکری است که انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی بر اساس آن تشکیل شده است (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار با نمایندگان مجلس هشتم در تاریخ ۱۳۸۷/۰۳/۲۱).

جمعیت ملت ایران با هیچ ترفندی تسلیم نخواهد شد

من در حضور جمعیت عظیمی که امروز در نماز جمعه تهران شرکت کرده‌اند و در حضور آحاد ملت ایران از زبان خود ملت ایران می‌گویم ای دشمنان ملت ایران بدانید که با این ترفندها و با هیچ ترفند دیگری نمی‌توانید ملت ایران را به زانو درآورید (بیانات مقام معظم رهبری در خطبه‌های نماز جمعه تهران در تاریخ ۱۳۷۳/۱۱/۲۸).

حاکمیت ملت و جمعیت نمایندگان مجلس بر اساس اراده ملت

شما ملت و جمعیت و هیأت حاکمه‌ای هستید که حاکمیتی بر اساس اراده ملت تشکیل داده‌اید و حرف خودتان را می‌زنید، راه خودتان را می‌روید، آرمان‌های خودتان را می‌طلبید که بدیهی است آنهایی که حیات و بقا و افزایش حجمشان به این است که از ملت‌ها بکنند طبعاً منتفع نمی‌شوند، متضرر می‌شوند. بنابراین با این حرکت مخالفند این بدیهی، ضروری و روشن است و به همین دلیل می‌خواهند طرف خود را وادار به عقب‌نشینی کنند (بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار نمایندگان مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۳۸۲/۰۳/۰۷)

جدول شماره ۱: مفاهیم بدست آمده مبتنی بر کد گذاری اولیه ۱۲۸ داده جمع آوری شده مرتبط با جمعیت

ردیف	مفاهیم مربوطه	فراوانی
۱	توجه به جمعیت زنان در دنیا و لزوم کار فرهنگی درباره این جمعیت	۴
۲	جوانی جمعیت کشور و داشتن ظرفیت بالای پیشرفت و توسعه	۱۲
۳	ایمان مذهبی جوانان و آمادگی جهت مقابله با فشارهای خارجی	۱۲
۴	بعد جمعیتی جهان اسلام به عنوان عاملی جهت اتحاد مسلمین و مقابله با استکبار جهانی و حمایت از محرومین	۱۸
۵	جمعیت کشور به مثابه عامل توسعه و پیشرفت و توان کشور جهت اداره جمعیت بیشتر	۹
۶	تشکیل ارتش بیست میلیونی و دفاع از حقوق سرزمین	۳
۷	ایستادگی جمعیت فلسطین و احیاء معارف آن	۳
۸	پایمال کردن حقوق مسلمین و مستضعفین و ایستادگی جمعیت این ملت‌ها	۴
۹	توصیه به ورزش و توجه به نقش آن در انتشار معنویت در جهان	۲

۳	علاقه جمعیت دنیای اسلام به اهل بیت و در لحاظ سیره آنان به عنوان الگو	۱۰
۱	مسئولیت سنگین اصحاب قلم و اندیشه	۱۱
۵	دخالت استکبار در امور ملت ها و اختلاف افکنی بین جمعیت مسلمین و ترویج جنگ نرم	۱۲
۳	پذیرش حقانیت جمهوری اسلامی ایران در بین جمعیت ملت های جهان و انتشار معارف آن	۱۳
۳	جمعیت کشور به مثابه عامل قدرت و دفاع از هویت دینی	۱۴
۳	بصیرت جمعیت کشور در دشمن شناسی و تشخیص راه درست	۱۵
۳	جمعیت حجاج ایرانی نماد توحید و معنویت و ترس دولت های استبدادی	۱۶
۲	تدوین زیر ساخت های لازم قضایی و قانونی برای جمعیت عظیم ایران	۱۷
۲	ضرورت تدوین بینش سیاسی و شعائر اسلامی برای جهت گیری جمعیت کشور	۱۸
۴	مقابله جمعیت ایران با ظلم و ستم و اصرار بر احقاق حقوق خود	۱۹
۴	مسئولیت جهانی جمعیت جمهوری اسلامی ایران و گسترش هویت اسلامی در جهان	۲۰
۱۳	حضور جمعیت عظیم مردمی در مناسک و راهپیمایی ها به مثابه مشروعیت	۲۱
۵	جمعیت های افراطی و عدم درک معرفت دینی و سیاسی	۲۲
۳	تلاش دشمن برای محدود کردن ایدئولوژی جمعیت شیعه	۲۳
۲	تشکیل جمهوری اسلامی ایران بر اساس اراده جمعیت و ملت ایران	۲۴
۲	تبعیض نژادی در میان جمعیت مدعیان دموکراسی و سرمایه داری و شکست این الگوی سیاسی	۲۵
۲	لزوم ایجاد امکانات لازم مادی و معنوی برای جمعیت کشور	۲۶
۱	لزوم کاهش مصرف گرایی در بین جمعیت کشور	۲۷
۱۲۸	جمع کل فراوانی مفاهیم که منطبق با تعداد داده های کدگذاری شده می باشد	

تحلیل مفاهیم مرتبط با جمعیت

با توجه به مفهوم‌های بدست آمده در قالب جدول و تعداد فراوانی‌های هر مفهوم، می‌توان بیان داشت که بطور کلی مقام معظم رهبری در بیانات خویش نسبت به مفهوم جمعیت صرفاً اتکا به وجه جمعیت‌شناسانه این مفهوم نداشته است و مفهوم جمعیت را در طیف گسترده‌ای بکار برده است. نمونه بارز آن در مفاهیم منتج شده در این جدول به خوبی مشخص گردیده است. در این میان، مقام رهبری بیشترین تاکید را بر بعد جمعیتی جهان اسلام به عنوان عاملی جهت اتحاد مسلمین و مقابله با استکبار جهانی و حمایت از محرومین داشته‌اند (با فراوانی ۱۸) که این امر به خوبی نشان از این دارد که مقام معظم رهبری در طول این ۲۲ سال، تاکید خاصی به این دید از جمعیت داشته است. ایشان همواره تاکید داشته‌اند که اگر جمعیت مسلمانان موجود در عالم با هم اتحاد پیدا کنند، می‌توانند در مقابل قدرت‌های استکباری و تمنیات کاذب این قدرت‌ها بایستند و از حقوق محرومان و مستضعفان عالم دفاع نموده و در ضمن در ساختارهای جهانی و بین‌المللی دارای قدرت بیشتری باشند؛ به گونه‌ای که بر مناسبات و اتفاقات بین‌المللی در دنیای جدید تأثیرات گستره‌تری داشته باشند. مقام رهبری همچنین در سطح منطقه‌ای نیز اجلاس همکاری بین کشورهای اسلامی همانند گروه دی ۸ را مفید ارزیابی نموده است.

در مرتبه بعد مقام رهبری بیشترین تاکید را بر حضور جمعیت عظیم مردمی در مناسک و راهپیمایی‌ها به مثابه مشروعیت داشته‌اند (با فراوانی ۱۳). خود این تأکیدات به خوبی بیانگر این می‌باشد که کثرت جمعیت یعنی تعداد هرچه بیشتر افراد شرکت‌کننده در مناسک و راهپیمایی‌های مرتبط با اهداف انقلاب حایز اهمیت است و دال بر مشروعیت جمهوری اسلامی است.

مقام رهبری همچنین مقام و منزلت جوانان را بسیار گسترده دانسته و جوانی جمعیت کشور را فرصتی برای رسیدن به پیشرفت و توسعه دانسته‌اند (فراوانی ۱۲). از طرف دیگر ضمن تذکر به مسئولین جهت لزوم توجه به برنامه‌ریزی برای حل مشکلات جوانان، جوانان را از جمله قشری دانسته‌اند که همواره مورد توجه اهداف دشمن بوده‌اند به گونه‌ای که دشمنان تلاش دارند خیل عظیم جوانان را از بدنه انقلاب جدا نمایند. اما جوانان کشور با توسل به ایمان مذهبی آمادگی دارند تا در مقابله با فشار قدرت‌های خارجی ایستادگی کنند. مفهوم ایمان مذهبی جوانان و آمادگی آنها جهت مقابله با فشارهای خارجی نیز از جمله مفاهیم مورد تاکید مقام رهبری درباره جمعیت بوده است (فراوانی ۱۲).

در مرتبه بعدی مقام رهبری بر مفهوم جمعیت کشور به مثابه عامل پیشرفت و توسعه و توان اداره کشور جهت جمعیت بیشتر تاکید داشته است (فراوانی ۹) و بیان نموده‌اند که

کشور ما با توجه به ظرفیت‌های بالای طبیعی و انسانی توان این را دارد که بدون نیاز به دیگران، جمعیتی بیش از جمعیت کنونی داشته باشد و آن جمعیت را به بهترین نحو اداره نماید. لازم به ذکر است که بحث جمعیت و توسعه بصورت نظری، خود از مباحث گسترده علوم اجتماعی می باشد، اما این نکته وجود دارد که «کنترل جمعیت حتی در بهترین شرایط نیز، نمی تواند نوید بخش توسعه شود. یعنی هرگز نمی توان مسائل و مشکلات جهان سوم را صرفاً از طریق رهیافت‌های جمعیتی حل و فصل کرد» (زنجانی، ۱۳۷۱: ۱۲۷) و «ابعاد و مسائل جمعیتی و توسعه‌ای، نمودی پیچیده و چند بعدی داشته و با توجه به مراحل مختلف گذار جمعیتی، متفاوتند (صادقی، ۱۳۸۸، ۲۵۰).

هرچند با توجه به ظهور پدیده پنجره جمعیتی (افزایش نسبت جمعیت در سنین فعالیت) در ایران که تمرکز اصلی جمعیت بر سنین فعالیت (۱۵ تا ۶۴ سالگی) می باشد و این وضعیت که از سال ۱۳۸۵ شروع شده و برای مدت تقریباً ۴۰ سال دیگر یعنی تا سال ۱۴۲۵ ادامه خواهد یافت (صادقی، ۱۳۸۸، ۲۵۰)، رهنمودهای مقام رهبری درباره رابطه جمعیت و توسعه اهمیت بیشتری می یابد.

بطور کلی هر چند عمده تاکیدات مقام رهبری در روند تحلیل محتوای کیفی، مفاهیم چهارگانه بالا در میان سایر مفاهیم با بیشترین فراوانی مورد نظر می باشند، اما از یک طرف هدف عمده این بررسی با توجه به تحقیق کیفی و روش تحلیل محتوای کیفی، تحلیل محتوای کمی بیانات رهبری نبوده است و ارائه فراوانی مفاهیم صرفاً بیانگر رویکردی تکمیلی تر نسبت به این مفاهیم می باشد و نه چیزی دیگر. از طرف دیگر نیز مقام رهبری بر سایر ابعاد مفهوم جمعیت نیز تاکیدات ویژه‌ای داشته‌اند که هر چند مقدار فراوانی آنها شاید در این بیست و دو سال چندان به نظر نیاید اما ذکر این نکته لازم است که این محدودیت، از دامنه مفهومی مورد بررسی این طرح بر می خیزد که همان بررسی مفهوم جمعیت در بیانات مقام رهبری می باشد. در صورت تحلیل محتوای مفاهیم دیگری با مضامین مشابه در بیانات رهبری، قطعاً مفاهیمی که در اینجا فراوانی چشم گیری ندارند، در تحقیقات دیگر بدین گونه نخواهد بود.

تفسیر مقولات و طبقات

با گسترده تر کردن سطح انتزاع، با قائل بودن به تم‌های مفهومی مشترکی که در میان ۲۷ مفهوم بدست آمده از کدگذاری اولیه بدست آمده بود، با در نظر گرفتن فرایند رفت و برگشتی بین استدلال استقرایی و قیاسی و با توجه به بافت و زمینه سخنان ارائه شده، اقدام به ارائه جدول مقولات و طبقات مبتنی بر ۹ سنخ مقوله و یا طبقه نموده است. هر سنخ و یا طبقه، خود در برگزیده چند مفهوم از مجموع ۲۷ مفهوم بدست آمده در بخش پیشین می باشد که در ادامه به ذکر مقولات و مفاهیم مرتبط با هر مقوله و یا طبقه می پردازیم.

جدول شماره ۲: مقولات و طبقات بدست آمده از مفاهیم ۲۷ گانه تحقیق

ردیف	مقولات و طبقات مربوطه	فراوانی
۱	جمعیت جهان اسلام عاملی جهت اتحاد مسلمین و مقابله با استکبار	۳۰
۲	جمعیت جوانان کشور به مثابه عامل توسعه، پیشرفت و مقابله با فشارها و قدرت‌های خارجی با توسل به ایمان مذهبی	۲۴
۳	جمعیت عظیم کشور به مثابه عامل توسعه، قدرت و مقابله با ظلم	۱۹
۴	حضور جمعیت عظیم مردمی به مثابه مقبولیت و مشروعیت نظام	۱۵
۵	ضرورت درک معرفت دینی و سیاسی برای جهت‌گیری جمعیت کشور	۱۴
۶	مسئولیت جهانی جمعیت جمهوری اسلامی ایران و گسترش سیره اهل بیت	۱۳
۷	ایجاد تمهیدات مادی، معنوی و قانونی برای جمعیت کشور در عرصه‌های مختلف	۷
۸	لزوم توجه به جمعیت زنان و کارهای فرهنگی مرتبط با این جمعیت	۴
۹	تبعیض نژادی در مهد جمعیت مدعیان دموکراسی و لیبرالیسم و فهم شکست الگوی دموکراسی امریکایی برای جهان اسلام	۲

مقوله و یا طبقه سوم که جمعیت عظیم کشور به مثابه عامل توسعه، قدرت و مقابله با ظلم است، شامل چهار مفهوم زیر می باشد:

- ۱- جمعیت کشور به مثابه عامل توسعه و پیشرفت،
- ۲- تشکیل ارتش بیست میلیونی و دفاع از حقوق سرزمین،
- ۳- جمعیت کشور به مثابه عامل قدرت و دفاع از هویت دینی،
- ۴- مقابله جمعیت ایران با ظلم و ستم و اصرار بر احقاق حقوق خود.

مقوله اول که جمعیت جهان اسلام عاملی جهت اتحاد مسلمین و مقابله با استکبار و دخالت‌هایشان است، شامل چهار مفهوم زیر می باشد:

- ۱- دخالت استکبار در امور ملت‌ها و اختلاف افکنی بین جمعیت مسلمین و ترویج جنگ نرم،
- ۲- ایستادگی جمعیت فلسطین و احیاء معارف آن،
- ۳- پایمال کردن حقوق مسلمین و مستضعفین و ایستادگی جمعیت این ملت‌ها،

۴- بعد جمعیتی جهان اسلام به عنوان عاملی جهت اتحاد مسلمین و مقابله با استکبار جهانی و حمایت از محرومین.

مقوله دوم که جمعیت جوانان کشور به مثابه عامل توسعه، پیشرفت و مقابله با فشارها و قدرت های خارجی با توسل به ایمان مذهبی است، شامل دو مفهوم زیر است:

- ۱- ایمان مذهبی جوانان و آمادگی جهت مقابله با فشارهای خارجی،
- ۲- جوانی جمعیت کشور و داشتن ظرفیت بالای پیشرفت و توسعه.

مقوله ششم که مسئولیت جهانی جمعیت جمهوری اسلامی ایران و گسترش سیره اهل بیت است، شامل چهار مفهوم زیر است:

- ۱- مسئولیت جهانی جمعیت جمهوری اسلامی ایران و گسترش هویت اسلامی در جهان،
- ۲- جمعیت حجاج ایرانی نماد توحید و معنویت و ترس دولت های استبدادی،
- ۳- پذیرش حقانیت جمهوری اسلامی ایران در بین جمعیت ملت های جهان و انتشار معارف آن،
- ۴- علاقه جمعیت دنیای اسلام به اهل بیت و در نظر گرفتن سیره آنان به عنوان الگو.

مقوله هشتم که لزوم توجه به جمعیت زنان و کارهای فرهنگی مرتبط با این جمعیت است، شامل تنها یک مفهوم "توجه به جمعیت زنان در دنیا و لزوم کار فرهنگی درباره این جمعیت" می باشد.

مقوله پنجم که ضرورت درک معرفت دینی و سیاسی برای جهت گیری جمعیت کشور است، شامل پنج مفهوم زیر است:

- ۱- مسئولیت سنگین اصحاب قلم و اندیشه،
- ۲- جمعیت های افراطی و عدم درک معرفت دینی و سیاسی،
- ۳- ضرورت تدوین بینش سیاسی و شعائر اسلامی برای جهت گیری جمعیت کشور،
- ۴- بصیرت جمعیت کشور در دشمن شناسی و تشخیص راه درست و تلاش دشمن برای محدود کردن ایدئولوژی جمعیت شیعه.

مقوله چهارم که حضور جمعیت عظیم مردمی در جمهوری اسلامی به مثابه مقبولیت و مشروعیت است شامل دو مفهوم زیر است:

- ۱- حضور جمعیت عظیم مردمی در مناسک و راهپیمایی ها به مثابه مشروعیت،
- ۲- تشکیل جمهوری اسلامی ایران بر اساس اراده جمعیت و ملت ایران.

مقوله هفتم که ایجاد تمهیدات مادی، معنوی و قانونی برای جمعیت کشور در عرصه های مختلف است، شامل چهار مفهوم زیر است:

- ۱- توصیه به ورزش و توجه با نقش آن در انتشار معنویت در جهان،
- ۲- تدوین زیرساخت های لازم قضایی و قانونی برای جمعیت عظیم ایران،
- ۳- لزوم ایجاد امکانات لازم مادی و معنوی برای جمعیت کشور،
- ۴- لزوم کاهش مصرف رایبی در بین جمعیت کشور.

مقوله نهم که تبعیض نژادی در مهد جمعیت مدعیان دموکراسی و لیبرالیسم و فهم شکست الگوی دموکراسی امریکایی برای جهان اسلام است تنها یک مفهوم "تبعیض نژادی در میان جمعیت مدعیان دموکراسی و سرمایه داری و شکست این الگوی سیاسی" می باشد. همانطور که در بخش قبل ذکر گردید، هر چند هدف این مقاله شمارش کمی و تحلیل محتوای کمی بیانات مقام رهبری درباره جمعیت نمی باشد اما بیشترین فراوانی های ذکرشده در جدول مقولات و طبقات مربوط به چهار مقوله و یا طبقه زیر است:

- ۱- جمعیت جهان اسلام عاملی جهت اتحاد مسلمین و مقابله با استکبار،
- ۲ - جمعیت جوانان کشور به مثابه عامل توسعه، پیشرفت و مقابله با فشارها و قدرت های خارجی با توسل به ایمان مذهبی،
- ۳ - جمعیت عظیم کشور به مثابه عامل توسعه، قدرت و مقابله با ظلم،
- ۴ - حضور جمعیت عظیم مردمی در جمهوری اسلامی به مثابه مقبولیت و مشروعیت،

از نظر تعداد بیشترین فراوانی، فراوانی این چهار مقوله از نظر اشتراک مفهومی منطبق بر همان چهار مفهوم از جدول مفاهیم به شرح زیر می باشد:

- ۱ - بعد جمعیتی جهان اسلام به عنوان عاملی جهت اتحاد مسلمین و مقابله با استکبار جهانی و حمایت از محرومین،
- ۲ - جوانی جمعیت کشور و داشتن ظرفیت بالای پیشرفت و توسعه،
- ۳ - ایمان مذهبی جوانان و آمادگی آنها جهت مقابله با فشارهای خارجی،
- ۴ - جمعیت کشور به مثابه عامل پیشرفت و توسعه،

این انطباق مفهومی، خود گواهی است از این نکته که فرایند رفت و برگشتی بین استدلال استقرایی و استدلال قیاسی در گذار به سطوح انتزاع بالاتر به خوبی انجام گرفته است و همین نکته بر صحت نتایج طرح از لحاظ روشی و نظری خواهد افزود.

منابع و مآخذ

۱. ادیب حاج باقری، محسن، پرویزی، سرور و مهوش صلصالی (۱۳۸۹)، روشهای تحقیق کیفی، تهران، مرکز نشر علوم پزشکی (بشری).
۲. امرایی، حمزه (۱۳۸۳)، انقلاب اسلامی و جنبش های اسلامی معاصر، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۳. پایگاه اطلاع رسانی Khamenei.ir
۴. تقوی، نعمت الله (۱۳۸۸)، مبانی جمعیت شناسی، نشر آیدین.
۵. خرمشاد، محمد باقر (۱۳۸۳)، بازتاب انقلاب اسلامی در نظری های انقلاب: تولد و شکل گیری نسل چهارم تئوری های انقلاب، مجله جامعه شناسی ایران، دوره پنجم، شماره ۳.
۶. خرمشاد، محمد باقر (۱۳۸۵)، اندیشمندان علوم اجتماعی و انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات باز.
۷. دلاور، علی (۱۳۸۵)، مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، تهران، رشد.
۸. رایت، رابین (۱۳۷۲)، شیعیان، مبارزان راه خدا، ترجمه علی اندیشه، تهران، قومس.
۹. رفیعی، حسن و دیگران (۱۳۸۷)، روش های تحقیق بین رشته ای در اعتیاد، تهران، دانژه.
۱۰. زنجانی، حبیب الله (۱۳۷۱)، جمعیت و توسعه (مجموعه مقالات)، جمعیت و توسعه، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
۱۱. سیلورمن، دیوید (۱۳۷۹)، روش تحقیق کیفی در جامعه شناسی، تهران، تبیان.
۱۲. شجاعیان، محمد (۱۳۸۲)، انقلاب اسلامی و رهیافت فرهنگی: تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر نظریه های انقلاب، تهران.
۱۳. صادقی، رسول (۱۳۸۸)، جمعیت و توسعه در ایران: ابعاد و چالش ها (یافته های تحقیقات کاربردی پروژه جمعیت و توسعه دانشگاه تهران)، تهران: مرکز مطالعات و پژوهش های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.
۱۴. فوکو، میشل (۱۳۸۹)، ایران: روح جهان بی روح و ۹ گفتگوی دیگر، ترجمه افشین جهاننیده و نیکو سرخوش، تهران، نشرنی.
۱۵. محمدی، منوچهر (۱۳۸۵)، بازتاب انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۶. ویمر، راجردی و دومینک جوزف آز (۱۳۸۴)، تحقیق در رسانه های جمعی، ترجمه کاووس سید امامی، تهران، انتشارات سروش.

۱۷. Burns.N;Grove,SK(۱۹۹۹),understanding nursing research. ۲. Ed. philadelphia W.B. saunders
۱۸. Hsieh,H-F,shanon,S,E(۲۰۰۵),three approaches to qualitative content analysis,Qualitative Health Reserch,(۹)۱۵).
۱۹. Keddie,N(۱۹۸۳),Iranian Revolution in comparative perspective,American Historical Review.
۲۰. Lincoln,Y.S. & E.Guba(۱۹۸۵), Naturalistic enquiry.Beverly Hills,CA:sage
۲۱. Streubert.HJ;carpenter.DR(۱۹۹۹) ,Qualitative researches in nursing,advancing the humanistic imperative.philadelphia,Lippincott.